

Prekmurje 1918–1919:

V Ljubljani so
čudno gledali in
se spraševali, kaj
tam prek Mure
res živijo Slovenci.

Telegram olajšanja

Doc. dr. ANDREJ HOZJAN, FF UM

Stota obletnica združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, ki jo proslavljamo čez teden dni (17. 8.), zasluži oris dogajanja v pokrajini in na mirovni konferenci v Parizu (znameniti dvorec Versailles) od zadnjih mesecev prve svetovne vojne do avgusta 1919.

V poznem poletju 1918 so bili znaki konca vojne očitni. Slovenci smo živeli v avstrijsko-madžarski dvojni monarhiji (Avstro-Ogrska) pod oblastjo Karla Habsburško-Lotarinškega, cesarja Avstrije in kralja svetoštetanske krone – vključevala je kraljevino Madžarsko in kroni priključen hrvaški prostor. Ozemlje na levem bregu Mure med rekama Rabo in Muro (zdaj Prekmurje in Porabje) je bilo že približno 825 let del te kraljevine in poseljeno večinoma s Slovenci, govorečimi staro narečje, ki jih je državna meja na Muri ločevala od slovenskih dežel. Imenovali so ga Slovenska krajina. Zadnjega pol stoletja so postopoma doživljali naraščajočo madžarizacijo, asimilacijsko politiko madžarskih liberalnih oblasti. Ta je od začetka 20. stoletja že ogrožala esenco njihovega jezika, kulture in s tem samobitnosti. Madžari so jih etnično

že dolgo označevali kot Vende in tako zanikali njihovo slovenstvo. Zato je med njimi rastel občutek nacionalne zavednosti, čemur so posamezniki posvečali vso svojo energijo. Omeniti je treba predvsem domačo katoliško duhovščino in prvega med njimi dr. Franca Ivanocyja (1857–1913) ter še Ivana Baša, Jožefa Borovnjaka, Jožefa Klekla st. in druge, ki so mu zvesto sledili. Za boljšo predstavo razmer je oris razdeljen na štiri razdelke.

Zadnji tedni in konec vojne, mir in nemiri (september–1. december 1918)

Pred koncem septembra v Mariboru ustanovljeni Narodni svet za Štajersko je osnoval še pododbor za Prekmurje ter ga zaupal duhovniku prof. dr. Matiji Slaviču. Slavič (1877–1958), z udeležbo na mirovni konferenci med najzaslužnejšimi za pridobitev Prekmurja, se je takoj vrnil na delo: prehodil je ozemlje in navezoval stike z župniki ter zbiral uporabne podatke. Oktobrski dogodki so se kar prehitevali. Zadnja antantna ofenziva je oznanila bližnji konec vojne. Karel je

kmalu nato odstopil kot cesar Avstrije, ne pa tudi kot kralj svetoštetanske krone. Sledil je odstop vlad v obeh državnih delih, temu pa razglasitve novih nacionalnih držav Češkoslovaške, Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. 10.) ter pozneje še Poljske. Madžarska je v trenutku izgubila ozemlje zdajšnje Slovaške ter gornjega dela zdajšnje Romunije; hkrati se je Hrvaška s sklepom sabora ločila od svetoštetanske krone. Madžari so Karla odstavili, oblast so prevzeli meščanski politiki, država pa je ob nezmožnosti urejanja razmer in vsakdanjika ljudi začela drseti v negotovost.

Jožef Klekl st. (1874–1948, dalje: Klekl), v Črenšovcih živeči upokojeni župnik, je dotlej po umrlem Ivanocyju že prevzel vlogo najuglednejše osebe slo-

Madžari so Prekmurce
etnično dolgo označevali
kot Vende.

Veselje Prekmurcev pred 100 leti FOTO: PREKMURJE V SRCU

venskih katolikov. Od leta 1913 je izdajal priljubljen list *Novine v domačem jeziku* in medijsko oblikoval razpoloženje slovenskega življa. Postal je zaupna oseba in trdna opora Slaviču v prizadevanju

Jožef Klekl st. FOTO: WIKIPEDIA

za njun končni cilj, združitev Slovencev na obeh bregovih Mure v isti državi. Uspešno je spodnesel oktobrsko prireditve v Murski Soboti za nadaljnji obstoj v Madžarski. Nato je ljudstvo izvedelo še za ustanovitev Države SHS. Shoda za njeno promocijo v Ljutomeru 3. 11. se je udeležilo kar nekaj sto Prekmurcev. Prebrali so Kleklovo izjavo za omenjeni cilj, kar je v dolnjem Prekmurju sprožilo razbijanje in plenjenje javnih zgradb, judovskih trgovin ter graščin. Pravzaprav je primanjkovalo vsega. Bližala se je zima, ljudje so

Jožef Klekl st., v Črenšovcih živeči upokojeni župnik, je prevzel vlogo najuglednejše osebe slovenskih katolikov. Od leta 1913 je izdajal priljubljen list *Novine v domačem jeziku* in medijsko oblikoval razpoloženje slovenskega življa. Postal je zaupna oseba in trdna opora Matiji Slaviču v prizadevanju za njun končni cilj, združitev Slovencev na obeh bregovih Mure v isti državi.

vedeli, da jo je predvsem treba preživeti. Že dan zatem so oblasti nasilno ukrepale: vojaški poveljnik Viljem Tkalec je enega za zgled obesil; mlad, za slovenstvo zagnan duhovnik Ivan Jerič je v smrtni nevarnosti zbežal čez Muro, kot je nato moral še dvakrat.

Kapitulaciji monarhije na martinovo je takoj sledilo premirje med antanto in Madžarsko ter določitev začasne razmejitve, po kateri je slednja obdržala Prekmurje, Porabje in Medmurje (hrv. Medžimurje), česar pa v pokrajini niso izvedeli vse do marca 1919. Mlajši Prekmurci, med njimi nekaj bivših vojakov, so se pod vodstvom Jeriča in še dijaka Jožefa Godine v Ljutomeru organizirali v vojaško enoto Prekmursko legijo z namenom zasesti ter pripojiti pokrajino novi državi. Vzpostavili so stik z generalom Maistrom. Še pred koncem meseca so se tam sestali s Francozom, grofom Begouenom, ki je kot izdajatelj časnika na lastno pest prišel na obhod slovenskih etničnih meja. Vse pa je presenetila nenadna združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS 1. decembra. To je marsikomu, tudi Kleklu, dalo misliti, kako naprej.

Nova država onstran Mure, vojaška akcija in mirovna konferenca (1. 12. 1918–21. 3. 1919)

Pravoslavna vera kralja Aleksandra Karadorđevića in njegovega dvora namreč tukajšnji katoliški duhovščini ni ustrezala; zbal so se izgube svojega vpliva na ljudstvo. Istega dne se je v Bogojini sestalo več prekmurskih duhovnikov. Zasnovali so načrt prekmurske avtonomije v sklopu Madžarske, a ga Klekl ni potrdil in zato ne objavil; zdel se mu je nezadosten. Še isti dan je Rudolf Maister zasedel Radgono (Bad Radkersburg). Teden zatem je Klekl v Novinah izdal svojo vizijo avtonomije prav tako v madžar-

Izjemni napori Matije Slaviča so polagoma začeli dajati sadove.

skem okviru. Hkrati je član prekmurske elite grof Szapáry objavil oris nove upravne enote Murske županije, ki naj bi Slovincem izpolnila nekaj jezikovnih in drugih pravic, ponudila delovna mesta in podobno. Jerič in Mihael Kühar pa sta kar odšla v Ljubljano zaprositi tamkajšnjo narodno vlado za izvedbo priključitve h Kraljevini SHS, a so ju začudeno gledali, češ, kaj tam prek Mure res živite Slovinci.

Madžarske oblasti so, sledeč ideji o avtonomiji, semkaj poslale posebnega vladnega komisarja za Slovensko krajino Prekmurca dr. Bélo Obála, Tkálčevega strica. Imel je nalogo z vsemi sredstvi uresničiti to idejo, ki bi pokrajino obdržala v državnih mejah. Hkrati je Maister kljub načrtani začasni meji že snoval načrte za njeno vojaško zasedbo. A prehitelo ga je dogajanje v sosednjem Medmurju, ki so ga močne hrvaške sile zasedle z akcijo na predbožični dan; nato je manjši oddelek, dogovorjen z Godino, pod vodstvom kapetana Erminija Jurišića na božič z brodovi pri Razkrižju prišel čez Muro ter zasedel prostor do Dolnje Lendave skupaj s krajem. Hkrati je nekaj mladcev z Godino na čelu zasedlo »njegovo« Dolnjo Bistrico in Črenšovce, ne da

Matija Slavič FOTO: ARHIV SKIMS

bi to javili Jurišiću. Ta edina konkretna vojaška akcija v Prekmurju za priključitev h Kraljevini SHS do Murske republike je bila spontana, neusklajena z Maistrom. Očitno nihče ni razmišljal o medsebojnih stikih, čeprav sta se Godina in Maister že poznala; celo med Jurišićem in Godino stikov ni bilo.

Ne vedoč za to akcijo so Maister, Slavič, Jerič in drugi 26. decembra pripravili veliko zborovanje v Radgoni za priključitev pokrajine, ki je odlično uspelo. Ironija usode pa je hotela, da so zgrešili cilj, ki bi ga, če bi pravočasno izvedeli vesti, zlahka dosegli, če bi namesto zborovanja na hitro zasedli celoten prostor. Že isti dan so madžarske enote odbile Godino, nato pa jih je znova pregnal Jurišić, prodrli do Murske Sobote in jo zasedel. Vendar se brez pomoči ni dolgo obdržal; že 3. januarja so jih Madžari pregnali, oba, Godino in Jurišića, pa zajeli ter odpeljali v zapor. Pomoči od Maistra, ki je izvedel za akcijo, ni bilo, saj je moral že 28. in 29. decembra usmeriti vse svoje sile na Koroško. Potem ko je izgubil Radgono, tudi ni več mogel razmišljati o vojaški zasedbi.

Neuspeh te akcije je vsestransko vplival na nadaljnje dogajanje. Klekl jo je obsodil, saj se tudi sicer ni strinjal z vojaškimi posegi. Oblasti so utrdile svoje položaje in naročale komisarju Obálu čim intenzivnejše delo. V takem vzdušju se je 12. januarja v Parizu začela mirovna konferenca, na katero so povabili tudi delegacijo SHS. Kot izvedenca sta tja šla Slavič za Prekmurje in znani prof. dr. Franc Kovačič za spodnjo Štajersko. Vmes je Klekl v Črenšovcih skupaj z Bašo, Sako-

vičem in drugimi oblikoval novo zahtevo za avtonomijo z dvoumno dikcijo. Očitno sta se dotlej, a le navidezno za oblast (!), izcimili dve prekmurski različici nadaljnje usode Prekmurja: Jeričeva s simpatizerji pridružitveno jugoslovanska in Kleklova avtonomistična bodisi znotraj Madžarske bodisi SHS. V resnici je tudi ta nato še poostrena zahteva nujno vodila v pridružitve k slednji, saj je Klekl zelo dobro vedel, da je oblasti ne bodo sprejele. Sredi februarja se tako ni odzval njihovega vabilu na pogajanja v Budimpešto o izvedbi načrta avtonomije. Poslal je štiri pogajalce z le enim ciljem, ne sprejeti in podpisati nič v nasprotju z njihovimi zahtevami. Pogajanja so v duhu nezaupanja propadla. Nekaj dni zatem se je s pravočasno vestjo in begom v Ljutomer Jerič že v drugo rešil gotove smrti. Tam sta on ter Kühar z več Prekmurci prostovoljci in s pomočjo Štajercev ustanovila Narodni svet za Prekmurje ter takoj izdelala načrt vojaške zasedbe pokrajine z vojsko SHS in še obstoječimi legionarji. Tega sta šla predstaviti oblastem SHS v Ljubljano in Beograd, pa so ga zavrnila.

Oblast na Madžarskem je povsem potonila, v nekaj mesecih so se izmenjale tri meščanske vlade. 21. marca je sledil komunistični državni udar in vzpostavil madžarsko revolucionarno republiko z Bélo Kunom na čelu. V vsesplošnem kaosu ob prevratu je Maister poslal Jeriča in Küharja na skrivno pot v Sombotel (Szombathely), kjer sta s srečno roko rešila 3. januarja ujetje in tam zaprte vojske SHS ter Godino. V Murski Soboti so vzpostavili pokrajinski direktorij in nastanili enoto madžarske Rdeče armade; pokrajina je hitro začela spoznavati pravi značaj komunistov.

Od Republike svetov (sovjetov) do Murske republike (21. 3.–4. 6. 1919)

Tudi ta oblast je kot prejšnje ljudem obljubila mir, preskrbo z nujnimi živili in potrebščinami, delovanje osnovnih prometnih sredstev, v ogromni večini kmečkim slojem pa še agrarno reformo, po kateri bi postali lastniki dotedanje posestniške zemlje. Slednje je izjemno zanimalo tudi Prekmurce; vendar zemlje ni in ni bilo. Proti koncu zime se je bližal čas nujnih zemljiških opravil, vse več ljudi je zato izražalo gnev.

Razmejitvene možnosti v Prekmurju FOTO: WIKIPEDIA

Klekl je s povsem odklonilno držo do boljševikov ljudem razlagal avtonomične zahteve, hkrati pa na tiho že agitiral za SHS in obljubljal razdelitev zemlje. Novine so mu takoj zaplenili oziroma začeli izdajati Rdeče novine; on pa se je vse bolj oklepal upanja na za Slovence ustrezno odločitev v Versaillesu.

Medtem na konferenci Prekmurje še ni prišlo v ospredje. Izjemni napor Matije Slaviča pa so polagoma začeli dajati sadove. V nekaj mesecih je pripravil in v francoščini izdal tri tekste o pokrajini, dodal natančno jezikovnomejno karto in s tem oborožil delegacijo SHS z argumenti za zahtevek po izločitvi pokrajine iz državnega ozemlja. Z njimi so se polagoma seznanile še druge delegacije, predvsem francoska in ameriška pod vodstvom predsednikov držav Clemenceauja in Wilsona, najvplivnejših oseb konference. Vendar je kar tja do sredine maja vse kazalo na odločitev v prid Madžarske, se pravi z mejo na Muri.

Splošno nezadovoljstvo z razmerami v pokrajini je slednjič izkoristil pustolovec Viljem Tkalec, eden tukajšnjih

boljševiških voditeljev, čeprav nikdar ni imel teh prepričanj, in 29. maja s pomočjo podrejenih vojakov razglasil Mursko republiko. Poskušal jo je predstaviti kot nujnost za doseg tako želene avtonomije pokrajine znotraj sovjetske republike, hkrati pa se je ločil od vrhovnega vladnega sovjeta. Ta fantomska tvorba se je obdržala vsega šest dni, saj so rdečearmejci do 4. junija upornike razbili in vrnili oblast sovjetom ter upor do 6. junija dokončno zadušili.

Odločanje in odločitev v Versaillesu (5. 6.–17. 8. 1919)

Tako se je bistveno dogajanje prevesilo v Versailles. 20. maj je za Prekmurje prinesel odločilen preobrat, v katerem so odtlej glavno vlogo igrali Francozi in Američani. Kraljevini SHS naklonjeni sta bili predvsem ti dve državi, nekaj manj angleška in japonska. Italijanska delegacija pa je po internih kuloarskih dogovorih sklenila sporazum z Avstrijo o odstopu

Vrhovni svet konference je 9. julija sprejel dokončni sklep o odstopu Prekmurja Kraljevini SHS, a brez Porabja, ter s pasom ozemlja z izključno madžarskim življem od Hodoša do Dolnje Lendave.

južne Tirolske in odslej delovala v korist te in Madžarske. Bistvo zahteve SHS je bilo pridobiti celotno slovensko ozemlje pod Rabo z Monošтром vred v ravni črti do Dolnje Lendave vključno z njo ne glede na vmesne jezikovne oziroma etnične razmere v posamičnih krajih, predvsem v številnih vaseh okrog slednje. Od Francozov je nujno omeniti, da je Andre Tardieu, njihov zunanji minister, vodil ozemeljsko komisijo konference, ki je na seji 20. maja nenadejano odločila v prid SHS. Njemu v pomoč so zanj delovali še preostali francoski člani. Francosko javno mnenje so v tej smeri oblikovali ob že omenjenem grofu Begouenu še drugi novinarji. Wilsonu pa sta pomagala dva znana profesorja, Archibald Coolidge, zgodovinar s Harvarda, ki je bolj upošteval madžarske interese, in major Douglas W. Johnson, geograf z univerze Columbia ter Wilsonov osebni kartograf. Slednji je, kot je razvidno iz najnoveše študije dr. Uroša Lipuščka, odločilno posegel v ameriški sklep o prepustitvi Prekmurja Jugoslaviji in ga na seji tudi osebno zagovarjal.

Po majski odločitvi je bila sporna še pripadnost Porabja, saj so ga vsi, glede na maksimalne zahteve SHS, prisojali Madžarski. 6. junija je Wilson sprejel celo slovensko delegacijo iz Ljubljane, saj ga je zanimalo njeno mnenje o več kriznih točkah od Koroške naprej. Vendar se kljub prizadevanju za Porabje ni dalo nič več doseči. Vrhovni svet konference je 9. julija sprejel dokončni sklep o odstopu Prekmurja Kraljevini SHS, a brez Porabja, ter s pasom ozemlja z izključno madžarskim življem od Hodoša do Dolnje Lendave. To odločitev so sprejeli: predsedujoči Georges Clemenceau, za ZDA državni sekretar Robert Lansing, za VB zunanji minister Arthur James grof Balfour, za Italijo Silvio Benigno Crespi in Japonsko Kenjiro Matsui. Sklep je ostal tajan do razglasitve 1. avgusta.

Vesti o tej odločitvi oblasti sprva niso pustile v javnost. Isti dan, 1. 8., se je sicer oblast Bele Kuna končala z njegovim odstopom in dogajanje v državi je doseglo vrelišče. Ko pa je 6. avgusta v Beograd dospel telegram z dovoljenjem za vojaško zasedbo Prekmurja in je 12. avgusta tja vstopila močna enota vojske SHS, je bilo vse jasno. 17. avgust je skratka pomenil konec dolgotrajne negotovosti glede njegove pripadnosti, prekmurski Slovenci pa so dosegli Slavičev ter Kleklov – in mnogih drugih – cilj. **P**